

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИСТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Чекан Оксана Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри дошкільної та спеціальної освіти
Мукачівського державного університету
ORCID ID: 0000-0002-3480-6366
Researcher ID: DVB-4164-2022
Scopus Author ID: 57202804465

Стаття присвячена міждисциплінарному аналізу розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку з аутистичними порушеннями, яка є актуальною темою в сучасній корекційній педагогіці. Робота базується на комплексному підході до вивчення мовленнєвих особливостей дітей з аутизмом, враховуючи психологічні, педагогічні, неврологічні аспекти. У статті викладено глибокий аналіз літератури, результати спостережень та експериментів, що дозволяє отримати цілісне уявлення про особливості зв'язного мовлення дітей дошкільного віку. Особлива увага приділяється ідентифікації мовленнєвих порушень, таких як ехололія, обмежений словниковий запас, труднощі з розумінням та використанням мови в соціальних контекстах. Методологія дослідження охоплює широкий спектр підходів, включаючи якісний та кількісний аналіз даних, зібраних за допомогою спостережень, тестувань та інтерв'ю з педагогами та батьками дітей. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити надійність та об'єктивність отриманих результатів. Одним із ключових висновків статті є підтвердження гіпотези про значний вплив аутизму на розвиток зв'язного мовлення, що виявляється в різноманітних мовленнєвих особливостях і труднощах комунікації. Важливим аспектом є також розгляд стратегій і методів корекційної роботи, спрямованих на підтримку мовленнєвого розвитку та соціальної адаптації дітей з аутистичними порушеннями. У статті акцентується на необхідності розробки індивідуальних підходів під час корекційної роботи з кожною дитиною, враховуючи її особистісні особливості, рівень розвитку мовлення та специфіку аутистичних порушень. Такий підхід дозволить ефективно інтегрувати дитину в соціальне середовище та сприяти її повноцінному розвитку. Результати дослідження мають важливе практичне значення для фахівців у галузі спеціальної освіти надаючи цінні рекомендації щодо методів та прийомів роботи з дітьми з аутистичними порушеннями. Також стаття може слугувати основою для подальших досліджень у означеній сфері. Висновки статті вказують на необхідність подальшого вивчення мовленнєвого розвитку дітей з аутистичними порушеннями, а також розробки нових ефективних методик корекції та підтримки, що сприятимуть їх соціалізації та успішній інтеграції у суспільство.

Ключові слова: аутизм, зв'язне мовлення, дошкільний вік, корекційна педагогіка, спеціальна освіта, мовленнєві порушення, соціальна адаптація, комунікативні навички, індивідуальний підхід, міждисциплінарний аналіз.

Chekan Oksana. Interdisciplinary analysis of the development of coherent speech in preschool children with autistic disorders

The article is dedicated to the interdisciplinary analysis of the development of coherent speech in preschool children with autistic disorders, a topic that is highly relevant in the fields of corrective pedagogy and special education today. The work is based on a comprehensive approach to studying the speech characteristics of children with autism, taking into account psychological, pedagogical, and neurological aspects. The article presents an in-depth analysis of literature, observations, and experimental results, providing a holistic view of the characteristics of coherent speech in preschool-aged children. Special attention is given to the identification of speech disorders such as echolalia, limited vocabulary, and difficulties in understanding and using language in social contexts. The research methodology encompasses a wide range of approaches, including qualitative and quantitative data analysis collected through observations, testing, and interviews with educators and parents of the children. This comprehensive approach ensures the reliability and objectivity of the results obtained. One of the key conclusions of the article is the confirmation of the hypothesis about the significant impact of autism on the development of coherent speech, which manifests in various speech characteristics and communication difficulties. Another important aspect is the consideration of strategies and methods for corrective work aimed at supporting the speech development and social adaptation of children with autistic disorders. The article emphasizes the need to develop individual approaches in working with each child, taking into account their personal characteristics, level of speech development, and the specifics of autistic disorders. Such an approach will allow for effective integration of the child into the social environment and facilitate their full development. The research results have significant practical value for professionals in the field of special education and corrective pedagogy, offering them valuable recommendations on methods and techniques for working with children with autistic disorders. The article can also serve as a basis for further research in this area. The conclusions of the article point to the need for further study of the speech development of children with autistic disorders, as well as the development of new effective correction and support methods that will contribute to their socialization and successful integration into society.

Key words: autism, coherent speech, preschool age, corrective pedagogy, special education, speech disorders, social adaptation, communicative skills, individual approach, interdisciplinary analysis.

Вступ. Проблему мовленнєвого розвитку та значення спілкування у розвитку зв'язного мовлення дітей з аутистичними порушеннями досліджували вчені у таких напрямках: розвиток корекційної педагогіки в Україні (В. Синьов) [13]; аутичні порушення афективного контакту (Л. Каннер) [20]; науково-теоретичне забезпечення процесів діагностики та корекції порушень дитячого розвитку в умовах дошкільної та шкільної освіти М. Шеремет [19]; особливості корекції комунікативно-мовленнєвого розвитку у дітей з первазивними розладами В. Тарасун [16]; розвиток особистості та її емоційної сфери у дошкільників із затримкою психічного розвитку (І. Логвінова) [6]; корекція розвитку активності дитини з аутизмом Г. Хворова [17]; органічний аутизм у дітей (М. Рождественська) [10]; загальний недорозвиток мовлення дітей з аутизмом (І. Мартиненко) [8]; мовленнєва активність дітей дошкільного віку з аутистичними проявами (С. Конопляста) [5]; психологічна корекція аутистичних порушень у дітей (Д. Шульженко) [19] та ін.

Матеріали та методи. У статті представлено комплексний підхід до вивчення розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з аутистичними порушеннями, включаючи наступні ключові елементи: вибірка учасників – дослідження залучає групу дітей дошкільного віку з діагностованими аутистичними порушеннями. Критерії відбору учасників включають вік дітей, наявність діагнозу аутизму та згоду батьків на участь у дослідженні; методи діагностики – застосовуються стандартизовані інструменти та методики для оцінки рівня розвитку мовлення та комунікативних навичок дітей. Це можуть бути тести на мовленнєве розуміння, словниковий запас, здатність до зв'язного висловлювання, а також оцінка невербальних комунікативних здібностей; спостереження та аналіз – проводиться детальне спостереження за поведінкою дітей у натуральних умовах (наприклад, в дитячому садку чи вдома), щоб виявити особливості мовленнєвої взаємодії та соціальної поведінки.

Результати. Дослідження та спостереження в галузі педагогіки та психології показують, що діти з аутизмом часто мають особливості в розвитку мовлення. Це одна з найбільш помітних рис аутизму. При аутизмі може бути ускладнено використання мовлення взагалі. Проблеми в розвитку мовлення можуть бути пов'язані з труднощами в комунікації, що проявляється в тому, що дітям важко розуміти мовлення інших і адекватно висловлюватися. Вони також можуть уникати контактів через низьку потребу в комунікації.

Аналіз існуючих досліджень показує, що розвиток мовленнєвих навичок у дітей переддошкільного віку з аутизмом залежить від інтеграції роботи мозку і взаємодії з усіма психічними процесами. Будь-які порушення у цих процесах можуть впливати на мовлення. Розвиток мовлення починається, коли рівень розвитку мозку, зору, слуху та артикуляції досягає певної точки і залежить від мовного оточення.

В аутичних дітей мовний бар'єр виявляється через труднощі у розумінні вербальної комунікації та втрати

сутності писемного тексту, що призводить до значного запізнення в їхньому мовленнєвому розвитку та, відповідно, соціальній інтеграції. Мовленнєві розлади у таких дітей охоплюють широкий спектр проблем: від затримок у розвитку, що виявляються як обмеженість мовного запасу та ехолоалії, до складніших порушень, пов'язаних із затримкою розвитку свідомості та використанням мовних форм. Зокрема, можуть спостерігатися кататонічні мовні порушення, які включають ехолоалію, мутацію та інші зміни у темпі та тоні мовлення. Ці розлади часто супроводжуються психічним регресом, що веде до звуження мовленнєвих навичок до передвербального рівня. Аналіз цих розладів дозволяє виділити кілька ключових характеристик, серед яких некомунікативний характер мовлення, часткова наявність особливих мовних здібностей та мутація.

Оволодіння мовленнєвими навичками є складним процесом, який залежить від психологічного та фізіологічного розвитку дитини. У дітей, які зростають у сприятливому середовищі, мовленнєва активність розвивається паралельно з загальним зростанням. Проте, обмеження доступу до нових досвідів може призвести до затримки як у фізичному, так і в психічному розвитку. Так, до двох-трьох років діти зі стандартним мовленнєвим розвитком зазвичай вже можуть висловлювати свої думки та розуміти мовлення дорослих. Розвиток мовленнєвих навичок включає послідовне оволодіння слуховою пам'яттю, інтонаційними засобами та фонематичним сприйняттям [18]. Зокрема, у дітей з аутизмом спостерігаються серйозні затримки мовленнєвого розвитку на цьому етапі, як підтверджено дослідженнями І. Логвінової [6]. Відповідно до дослідження М. Шеремет, мовлення виконує ключову соціальну функцію і сприяє інтелектуальному розвитку, будучи основою для формування абстрактного мислення [18]. Таким чином, мовленнєвий розвиток у дітей з аутистичними порушеннями вимагає комплексного підходу, що враховує унікальність їхнього розвитку та потреб.

Мовленнєвий розвиток є процесом, що базується на імітації, яка включає в себе як пізнавальні, так і креативні аспекти, згідно з дослідженнями М. Шеремет. Імітація в мовленнєвій активності слугує основою для мовленнєвого стимулювання та розвитку навичок. М. Шеремет наголошує, що для дітей-аутистів важливим є бажання оволодіти новим способом спілкування та мовленнєвими навичками [18]. В.Тарасун визначає комунікативну мотивацію як ключовий елемент взаємодії, виділяючи групи мотивів, що спонукають до комунікації, зокрема пізнавальні, ділові, та особистісні, які можуть бути недостатньо розвинутими у дітей з аутизмом [16]. Це впливає на їх здатність до ефективної мовленнєвої комунікації та розвиток загальних комунікативних навичок.

Дослідження (А. Богуш, Н. Гавриш та ін.) підкреслюють, що у дітей дошкільного віку без порушень розвитку мовлення прогресує відповідно до вікових норм, охоплюючи якісні та кількісні аспекти. Фразове мовлення активно розвивається між 2 та 3 роками, з подальшим зростанням граматичної структури та лексичного запасу

до трьох років. Вже у чотири роки дитина може генералізувати предмети навколишнього середовища, використовуючи прості та складні речення. До п'яти років словниковий запас збільшується до 1500–2000 слів, а до кінця шостого року – до 2500–3000 слів, що дозволяє формувати більш складні висловлювання [2]. Важливою метою в цьому віці є розвиток зв'язного мовлення, необхідного для ефективної соціалізації [4]. У контексті аутизму, К. Островська вказує на значно нижчий рівень розуміння зв'язного мовлення порівняно з дітьми із ТПМ, що зумовлено різними ступенями аутизму [9]. Труднощі з розумінням мовлення можуть призводити до ехोलалії, а специфічні особливості вимагають від дорослих надання чітких інструкцій з візуальною підтримкою [15]. Діти з аутистичними порушеннями часто зіштовхуються з проблемою розуміння фігуративного вживання слів, що ускладнює їх сприйняття гумору. Вони можуть сприймати окремі слова, але утворення логічних зв'язків та глибше розуміння контексту часто становить для них труднощі. Це обмежує їхню здатність адекватно реагувати на зміни контексту в мовленні, залежно від обставин [16]. Ефективне зв'язне мовлення з такими дітьми вимагає від дорослих надання ясних, детальних інструкцій із візуальним супроводом. Оскільки діти з аутизмом можуть не розуміти емоції, жести та міміку, важливо пояснювати їм емоційні стани та як на них реагувати, що є ключовим аспектом розвитку їхнього зв'язного мовлення [12].

Дослідники, серед яких М. Свідерська, В. Синьов, М. Шеремет, Н. Базима, К. Островська, М. Рождественська та інші, визначили ключові аспекти, що впливають на формування зв'язного мовлення у дітей з аутистичними порушеннями. Важливими чинниками є інтелектуальний розвиток, зосередженість уваги, якість та кількість поданої інформації, складність мовних конструкцій, інтерес до змісту, а також особисті знання та досвід дитини [12]. Діти з аутизмом часто мають труднощі з розумінням інструкцій і формулюванням питань, що підкреслює М. Свідерська [12]. Вони не вдаються до невербальних методів для полегшення спілкування і можуть відчувати порушення інтонаційного вираження. Наприклад, навіть розуміючи завдання, діти можуть відмовлятися його виконувати, часто через нездатність зрозуміти контекст розмови або відповіді співрозмовника. Також Т. Скрипник зазначає, що ефективне спілкування для дітей з аутизмом часто ускладнене, оскільки фразове мовлення, яке є ключовим для зв'язного спілкування, формується у них пізніше [14].

Згідно з дослідженнями О. Романчук, навіть у віці шести років діти з аутистичними порушеннями часто уникають активної участі у спілкуванні та діалозі, рідко відгукуються на спроби інших залучити їх до розмови і можуть відчувати дискомфорт під час тривалої взаємодії з іншими людьми. Науковець вказує на те, що можливість ініціативи спілкування з боку дитини з аутистичними порушеннями часто виникає, коли у дитини з'являються питання до дорослих. Ефективна комунікативна взаємодія з іншими зазвичай починається з власної ініціативи та потреби дитини [11].

Дослідженнями вчених, таких як М. Свідерська, В. Синьов, М. Шеремет, Н. Базима, К. Островська та М. Рождественська, виявлено, що у шестирічних дітей з аутизмом може бути відсутня відповідь на мовлення оточуючих. Ці діти можуть правильно виконувати інструкції лише при їх однотипному формулюванні, ігноруючи перефразовані версії. Вони також можуть давати нетипові відповіді на прості запитання, включно з повторенням поставлених питань або вгадуванням відповідей, що свідчить про недорозвинене розуміння імпресивного мовлення [14].

О. Романчук звертає увагу на труднощі дітей із аутистичними порушеннями у розумінні фігуративного вживання слів, що проявляється в їх буквальному сприйнятті мови. Це створює перешкоди для нормальної комунікації, оскільки діти не можуть правильно інтерпретувати ситуації з прихованим змістом без докладного аналізу [11]. Негативний досвід спілкування та проблеми з розумінням можуть спонукати дітей до уникнення спілкування, а оточення, яке є емоційно комфортним, може сприяти спробам взаємодії. Проблеми із розумінням зв'язного мовлення та відокремленням слів від конкретних контекстів ускладнюють адекватну реакцію на спілкування [19].

В. Тарасун висвітлює, що діти з аутизмом часто відчують труднощі зі сприйняттям цілісного сенсу висловлень, зосереджуючись лише на окремих словах і не звертаючи уваги на загальний контекст висловлювань [16]. Такі особливості призводять до поверхневого розуміння фраз, що ускладнює логічне з'єднання різних частин речення в єдине ціле. Окрім того, діти з аутизмом можуть виявляти особливу обережність у відповідях на питання, розуміючи, коли краще утриматись від відповіді, особливо якщо вона потребує додаткової корекції чи може бути завершена логічно.

Психологи, такі як Н. Базима та К. Островська [9], наголошують на тому, що однією з проблем у розвитку мовленнєвих навичок у дітей з аутизмом є механічне запам'ятовування інформації, що обмежує можливість її подальшого використання. Це вказує на необхідність індивідуально підібраних та систематичних корекційних заходів, які б враховували вікові та особистісні особливості кожної дитини з аутизмом. Р. Борович звертає увагу на значення такої індивідуалізації в корекційній роботі, що може сприяти розвитку зв'язного мовлення та покращенню сприйняття зовнішнього мовлення у дітей з аутистичними розладами [3].

Як зазначають учені (Н. Базима, Н. Івашура, С. Конопляста, З. Ленів, О. Мякушко, М. Порождько, М. Рождественська, М. Свідерська, Ю. Стратович, В. Тарасун, Ю. Товкес, М. Шеремет та ін.), у дітей з аутистичними порушеннями спостерігається порушення розвитку всіх форм довербального і вербального спілкування водночас [1; 9; 10; 12; 16; 18; 19]. З розвитком у дітей з аутизмом можуть з'являтися додаткові складнощі в інтеракції та адаптації до соціального та фізичного оточення. Відмінною рисою таких дітей є їх небажання або відсутність здатності до встановлення контакту з іншими особами. У порівнянні з дітьми, які розвиваються за

типовим сценарієм, малюки з аутизмом можуть не проявляти інтересу до міміки, жестів та інших невербальних форм спілкування, що зазвичай стає зрозумілим у перший рік життя.

Ця особливість проявляється не лише у відмінностях у сприйнятті соціальних сигналів, але і в загальному підході до взаємодії з оточуючим світом. Діти з аутизмом часто віддають перевагу самотності, уникають поглядів, не реагують на спроби інших налагодити контакт, можуть не виявляти інтересу до ігор та діяльності, що передбачає участь інших людей. Така відсутність взаємодії може впливати на соціальний та емоційний розвиток дитини, а також на розвиток мовних навичок та здатність до адаптації в різних соціальних ситуаціях.

Зорова увага дітей з аутизмом часто характеризується як вибіркова та мимолітна, при цьому вони можуть сприймати оточуючих людей як неживі об'єкти, не приділяючи їм належної уваги. Це може суттєво впливати на їхню здатність до соціалізації та взаємодії з іншими. Діти з аутизмом можуть не помічати відсутність близьких людей або реагувати дуже емоційно на незначні зміни у своєму оточенні, що свідчить про їх підвищену вразливість та непередбачуваність реакцій.

Важливою особливістю дітей з аутизмом є також розвиток мовлення та комунікативної поведінки. Як зазначає В. Синьов, мовленнєві порушення, зокрема недорозвиненість комунікативної функції мовлення, є однією з ключових характеристик аутизму. Незалежно від того, коли дитина починає говорити та який у неї рівень мовленнєвого розвитку, вона рідко використовує мовлення для спілкування, не задає питань і не реагує на запитання оточуючих.

Існує також поняття «автономного мовлення» або «мовлення для себе», яке може розвиватися у дітей з аутизмом. Цей тип мовлення може включати ехололію (повторення чужих слів або фраз), незвичайну інтонацію та фонетичні порушення. Діти з аутизмом можуть також використовувати специфічні форми словесного вираження, зокрема, називати себе у третій особі та уникали вживання особистих займенників і ствердних слів, таких як «я» та «так».

Ці мовленнєві особливості можуть ускладнити спілкування дитини з аутизмом з оточуючими, особливо за межами звичного середовища. В окремих випадках аутизм може супроводжуватися іншими мовленнєвими порушеннями, як-от алалія, що може ще більше ускладнити спілкування та загальний мовленнєвий розвиток дитини.

Вчені, зокрема С. Конопляста, С. Максименко та К. Островська, розглядають мовленнєвий розвиток дітей з аутизмом через призму чотирьох варіантів, які залежать від інтенсивності аутичних проявів та рівня порушення психічного розвитку. Ці моделі також беруть до уваги можливості дитини до взаємодії з навколишнім середовищем та людьми, а також наявність у дитини розроблених механізмів гіперкомпенсації для захисту від проявів аутизму [5; 7; 9].

Перший варіант включає дітей з легкими аутичними проявами, у яких мовленнєвий розвиток може відбува-

тися майже нормативно, з незначними відхиленнями. Вони можуть встановлювати базову взаємодію з оточенням і використовувати мовлення як засіб спілкування, хоча можуть виникати труднощі з використанням складних мовних структур або невербальних аспектів спілкування.

Другий варіант відноситься до дітей з більш помітними аутичними рисами та помірними порушеннями в психічному розвитку. Вони можуть використовувати елементарні мовні форми для задоволення своїх основних потреб, але мають виражені труднощі з розвитком більш складних мовленнєвих навичок і соціального спілкування.

Третій варіант описує дітей з значними аутичними порушеннями та серйозними відхиленнями в психічному розвитку. Мовленнєві здібності в цієї групи дітей розвиваються дуже обмежено, їхня здатність до взаємодії з оточуючими та використання мови як засобу спілкування сильно обмежені.

Четвертий варіант включає дітей з глибокими аутичними порушеннями та значним порушенням психічного розвитку, в яких мовленнєвий розвиток може бути мінімальним або відсутнім. Взаємодія з навколишнім середовищем та іншими людьми часто є дуже обмеженою або неможливою, а засоби комунікації можуть зводитися до дуже простих жестів або невербальних форм поведінки.

Означені чотири варіанти мовленнєвого розвитку дозволяють краще зрозуміти потреби дитини з аутизмом у плані комунікативної підтримки та корекційних заходів, спрямованих на поліпшення їх здатності до спілкування та взаємодії.

За К. Островською, порушення комунікативної функції мовлення у дітей з аутистичними порушеннями виявляється дуже рано і має характерні особливості. Одна з ключових ознак – це відсутність відгуку на своє ім'я та звернення до інших людей. Це означає, що вже з перших мовних проявів дитина може ігнорувати спроби комунікації з її боку, не реагуючи, коли до неї звертаються по імені або намагаються залучити до діалогу.

Діти з аутистичними порушеннями можуть уникали прямого спілкування, замінюючи його вказівними жестами, мімікою або використанням безособових формулювань, таких як «хочеш пити» чи «підеш гуляти». Ці висловлювання не передбачають встановлення особистісного контакту та можуть використовуватися як універсальні фрази-штампи, не вказуючи на конкретного співрозмовника.

Інтерес представляє той факт, що навіть базові слова, які зазвичай асоціюються з близькими людьми («мама», «тато», «баба»), можуть не мати конкретного адресата у дітей з аутизмом. Це означає, що навіть якщо такі слова з'являються в активному словнику дитини першими, вони не використовуються для звернення до конкретної особи, навіть до матері. Таким чином, мовленнєві акти не виконують своєї основної комунікативної функції – створення та підтримки соціальних зв'язків через обмін інформацією, вираження почуттів, потреб та бажань [9].

Згідно з дослідженнями вчених, у тому числі Н. Базимої, Н. Івашури, С. Коноплясти та інших, діти з аутизмом протягом різних фаз свого розвитку не використовують мову, жести або міміку для комунікації так, як це роблять однорічні діти або діти, які мають порушення слуху та мови. Хоча такі діти можуть застосовувати практичні жести, щоб інші виконали для них певні дії, вони рідко вдаються до використання експресивних жестів для вираження власних емоцій [19]. В окремих випадках, аутичні діти повідомляють про свої наміри криком, агресією, або ж використовують мову в якості аутостимуляції, що не несе ніякої комунікативної функції [14]. Зазначимо, що недорозвинення вербальної комунікації не компенсується спонтанно у вигляді використання невербальних засобів (жестів, міміки) і альтернативних комунікативних систем.

Висновки. Аналіз наукових робіт виявляє, що діти з аутизмом часто демонструють наступні типові мовленнєві порушення: відмова від мовлення (мутизм); самостійне, ізольоване мовлення, яке Л. Виготський

описав як «еґоцентричне» або «аутистичне»; мимовільне копіювання мови оточення (фонографічність), що може створювати помилкове враження про розвинуте мовлення; використання неологізмів – вигаданих слів; повторення чужих слів або фраз (ехолалія) з часовим зсувом; звертання до фраз-штампів; неможливість вступу у діалог; обмежений розвиток монологічного мовлення; затримку у вживанні та помилки у використанні особистих займенників, особливо «я»; відсутність у вживанні слів «так» і «ні»; неправильне розуміння або тлумачення значення слів; відсутність здатності до створення нових слів; помилки у синтаксичній та граматичній структурі мовлення; проблеми з вимовою і мелодикою голосу (надто тихий або гучний голос); неправильне використання просодичних аспектів мовлення, таких як тон, швидкість, ритм, інтонація. Часто зустрічається скандування, підвищення голосу наприкінці фрази або слова, рвана манера говоріння, схильність до декламування або римунання, випадкова вимова неадекватних ситуації слів.

Література:

1. Базима Н.В. Обґрунтування методики формування мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку/ Наук.-метод. ж-л «*Логопедія*». 2015. № 7. С. 13–17.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. Розділ IV. С. 195–311.
3. Борович Р.Р. Шляхи розв'язання проблем раннього дитячого аутизму. *Дитина з особливими потребами*. 2019. № 5. С. 4–8.
4. Гавриш Н. В. Методика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку : навч.-метод. посібник. Луганськ: Альма-матер, 2005. 438 с.
5. Конопляста С. Ю., Косинкіна В. О. До проблеми мовленнєвої активності дітей дошкільного віку з аутистичними проявами. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. № 24. С. 134–138.
6. Логвінова І. П. Особливості формування невербальних засобів комунікативної діяльності у дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму: автореф. дис...на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2013. 21 с.
7. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі : в 2 т. Київ: Форум, 2002. 335 с.
8. Мартиненко І. В. Особливості міжособистісної комунікації у дітей із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. № 24. С. 321–326
9. Островська К. О. Базима Н. В. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом. Монографія. Львів : Тріада плюс, 2012. 520 с. Розвиток мовленнєвої активності дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку : навчально- методичний посібник. Київ: ДІА. 2017. 191 с.
10. Рождественська М. В. Синдром органічного аутизму у дітей із ЗПР. *Дефектологія*. 2002. № 2. С. 88–93
11. Романчук О. Розлади спектру аутизму в запитаннях та відповідях. Львів: Колесо, 2009. 168 с.
12. Свідерська М.М. Стан сформованості рецептивного мовлення в молодших школярів із комплексними порушеннями психофізичного розвитку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*: наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруюва. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 8 (82). С. 246–256.
13. Синьов В. М., Шевцов А. Г. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні. *Дефектологія*. 2004. № 2. С. 6–10
14. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму : Монографія. Київ: Видавництво «Фенікс», 2010. 320 с.
15. Сухіна І., Риндер І., Скрипник Т. Психологічна модель раннього втручання для дітей з аутизмом : посібник. Київ – Чернівці : Букрек, 2017. 192 с.
16. Тарасун В.В. Аутологія : теорія і практика : підручник. К. : Вадекс, 2018. 590 с.
17. Хворова Г. М. Комплексна психолого-педагогічна технологія корекції розвитку активності дитини з аутизмом : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2010. 22 с.
18. Шеремет М. К., Базима Н. В. Розуміння та виконання інструкцій дошкільниками з аутизмом. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2017. Вип. 34. 190 с.
19. Шульженко Д. І. Аутизм – не вирок. Львів: Кальварія, 2010. 224 с.
20. Kanner L. Autistic disturbances of affective contact. *Nervous Child*. 1943. № 2. р. 217–250

References:

1. Bazyma N.V. (2015) Obhruntuvannia metodyky formuvannia movlennievoi aktyvnosti u ditey z autystychnymy porushenniamy starshoho doshkilnoho viku [Justification of the method of formation of speech activity in children with autistic disorders of older preschool age]/ Nauk.-metod. zh-l «Lohopediia». No 7. S. 13–17. [in Ukrainian]
2. Bohush A. M. (2010) Movlennievyi rozvytok ditei vid narodzhennia do 7 rokov [Speech development of children from birth to 7 years]: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo», Rozdil IV. C. 195-311. [in Ukrainian]
3. Borovykh R.R. (2019) Shliakhy rozviazannia problem rannoho dytiachoho autyzmu [Ways to solve the problems of early childhood autism]. Dytyna z osoblyvymy potrebamy. No 5. S. 4–8. [in Ukrainian]
4. Havrysh N. V. (2005) Metodyka rozvytku zviaznogo movlennia ditei doshkilnoho viku [Methods of developing coherent speech of preschool children]: navch.-metod. posibnyk. Luhansk: Alma-mater. 438 s. [in Ukrainian]
5. Konopliasta S. Yu., Kosynkina V. O. (2013) Do problemy movlennievoi aktyvnosti ditei doshkilnoho viku z autystychnymy proiavamy [To the problem of speech activity of preschool children with autistic manifestations]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia : zb. nauk. prats. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova, № 24. S. 134–138. [in Ukrainian]
6. Lohvinova I. P. (2013) Osoblyvosti formuvannia neverbalnykh zasobiv komunikatyvnoi diialnosti u ditei doshkilnoho viku z rozladamy spektru autyzmu [Peculiarities of the formation of non-verbal means of communicative activity in preschool children with autism spectrum disorders]: avtoref. dys...na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk. Kyiv. 21 s. [in Ukrainian]
7. Maksymenko S. D. (2002) Rozvytok psykhyky v ontogenezi [The development of the psyche in ontogenesis]: v 2 t. Kyiv: Forum. 335 s. [in Ukrainian]
8. Martynenko I. V. (2013) Osoblyvosti mizhosobystisnoi komunikatsii u ditei iz normalnym ta porushenym movlennievym rozvytkom [Peculiarities of interpersonal communication in children with normal and impaired speech development]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia : zb. nauk. prats. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova, № 24. S. 321–326 [in Ukrainian]
9. Ostrovska K. O. Bazyma N. V. (2012) (2017) Zasady kompleksnoi psykholoho-pedahohichnoi dopomohy ditiam z autyzmom [Principles of comprehensive psychological and pedagogical assistance to children with autism]. Monohrafiia. Lviv : Triada plus, 520 s. Rozvytok movlennievoi aktyvnosti ditey z autystychnymy porushenniamy starshoho doshkilnoho viku [Development of speech activity of children with autistic disorders of older preschool age] : navchalno- metodychnyy posibnyk. Kyiv: DIA. 191 s. [in Ukrainian]
10. Rozhdestvenska M. V. (2002) Syndrom orhanichnoho autyzmu u ditei iz ZPR [Syndrome of organic autism in children with ZPR]. Defektolohiia. № 2. S. 88-93. [in Ukrainian]
11. Romanchuk O. (2009) Rozlady spektru autyzmu v zapytanniakh ta vidpovidiakh [Autism spectrum disorders in questions and answers.]. Lviv: Koleso, 168 s. [in Ukrainian]
12. Sviderska M.M. (2018) Stan sformovanosti retseptyvnoho movlennia v molodshykh shkoliariv iz kompleksnymy porushenniamy psykho-fizychnoho rozvytku [The state of formation of receptive speech in younger schoolchildren with complex disorders of psychophysical development]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii: nauk. zhurnal / holov. red. A. A. Sbruiuva. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, No 8 (82). S. 246–256. [in Ukrainian]
13. Synov V. M., Shevtsov A. H. (2004) Nova stratehiia rozvytku korektsiinoi pedahohiky v Ukraini [A new strategy for the development of correctional pedagogy in Ukraine]. Defektolohiia. № 2. S. 6–10. [in Ukrainian]
14. Skrypnyk T.V. (2010) Fenomenolohiia autyzmu [Phenomenology of autism]: Monohrafiia. Kyiv: Vydavnytstvo «Feniks». 320 s.
15. Sukhina I., Rynder I., Skrypnyk T. (2017) Psykholohichna model rannoho vtruchannia dlia ditei z autyzmom [A psychological model of early intervention for children with autism]: posibnyk. Kyiv – Chernivtsi : Bukrek,. 192 s. [in Ukrainian]
16. Tarasun V.V. (2018) Autolohiia : teoriia i praktyka [Autology: theory and practice]: pidruchnyk. K. : Vadeks, 590 s. [in Ukrainian]
17. Khvorova H. M. (2010) Kompleksna psykholoho-pedahohichna tekhnolohiia korektsii rozvytku aktyvnosti dytyny z autyzmom [Complex psychological and pedagogical technology for correcting the activity development of a child with autism]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.03. Kyiv, 22 s. [in Ukrainian]
18. Sheremet M. K., Bazyma N. V. (2017) Rozuminnia ta vykonannia instruktsiy doshkilnykamy z autyzmom [Comprehension and execution of instructions by preschoolers with autism.]. Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 19: Korektsiyna pedahohika ta spetsialna psykholohiia. Vyp. 34. 190 s. [in Ukrainian]
19. Shulzhenko D. I. (2010) Autyzm – ne vyrok [Autism is not a sentence]. Lviv: Kalvariia, 224 s. [in Ukrainian]